

Кармалюковими стежками

«Ой, гори, гори – Медобори
Кармелем сходжені колись
Дуби як велетні-підпори
У небо подумно звелись»
І.Кизима

Цей туристичний маршрут проходить по напрочуд гарній місцевості – по Подільським товтрам. В лісовому зеленому уборі, підіймаючи до голубого неба білі паруси скель, пливуть вони наче кораблі в золотих хвилях хлібів, кілометр за кілометром, вершина за вершиною – Вербецьки (Чотири кавалера), Кармалюкова, Збручевиця Гуменецька, Городисько (найвища на Хмельниччині). Ці вапнякові гори породжені в глибинах прадавнього Сарматського моря, яке п'ятнадцять-двадцять мільйонів років тому вкривало поверхню сучасного Поділля. В той період місцевий клімат був значно тепліший, м'якішим від теперішнього. Сушу покривала субтропічна рослинність, багатою та різноманітною була фауна та флора морських глибин. У теплих, мілководних товщах води розмножувались і відмирили на протязі сотень тисяч років гігантські колонії коралів, водорості, моховатки, молюски та безліч інших морських організмів, їх рештки разом з дрібними частинками гірських порід, поступово відкладалися і нашаровувалися вздовж узбережжя древнього моря, утворивши, на протязі кількох сотень кілометрів величезний коралово-рифовий бар'єр.

Дорога до с.Гуменці між товтрами.

Коли внаслідок процесів Карпатського гороутворення територія сучасного Поділля почала підійматися, море відступило на південний схід і залишило на дні високу довгу грядку вапнякових гір. Вчені називають їх тепер Подільські Товтри, а люди – Медобори, за густі ліси, щедрі дари меду на вкритих духмяним різнотрав'ям сонячних схилах. Подільські Товтри - це надзвичайно цікавий кам'яний літопис Землі. Якщо уважно вдивитись в товщу скель обов'язково побачите то фантастичне плетиво коралів з трубочок, паростків, стебелець, спресовані в моноліт нашарування черепашок. Так природа навічно викарбувала у камені одну з давніх сторінок життя планети. Подільські Товтри – це скарбниця відмираючих і рідкісних рослин. На Товтрових схилах збереглися релікти міжльодовикових та льодовикових епох бруслина мала, осока низька, хвощ великий, молочай багатоколірний, осока біла, рутвиця.

Особливо численний склад ендемічних рослин: шиверекія подільська, чебрець одягнений та подільський, льон бессарабський, липучка оперезана, цибуля круглонога.

Гори-Медобори.

На острівцях цілинного степу красується квітуче різнотрав'я: вероніка степова, сонцесвіт звичайний, конюшина Шиверика, на крутих боках товтр клониться під вітром ковила Іоанна, ковила волосиста і остиста, калерія сиза, костриця сиза. Справжнє живо творіння цілющих трав, п'янки аромати квітів.

На недосяжних кручах над долинами дністровських приток – Збруча, Смотрича, Тернави, Мукші, Студениці, як тільки розтане сніг зазолотиться горицвіт весняний, вслід за ним розквітає легендарна сон-трава і поміж скелями та чагарниками красується ясенець білий, цінна лікарська реліктова рослина. У теплі сонячні дні її листочки виділяють ефірну олію, що спалахує від вогню сірника. Рослина при цьому залишається неушкодженою, через що її назвали її люди «неопалимою купиною» або «палаюче золото». Подоляни склали багато легенд про «палаюче золото» і всі вони пов'язані з неопалимою купиною. Ось одна з них:

Печера на вершині г.Тес.

На Лисій горі був дуже старий курган густо порослий тернинами. Серед тих кущів цвіло лілово-розовим цвітом багато ясинців. Людям рідко доводилось бачити той голубий вогонь, яким спалахує квітка. Попід Лисою горою йшов чумацький шлях, на якому чорти сховали золотий скарб глибоко в землю і заклинали його на триста років. Як прийде пора, золото з'являється над землею і починає горіти. У той вогонь залізе чорт, обернеться червоним когутом і кричить: «Горю! Горю! Гасіть!» Той, хто це побачить, починає гасити вогонь, але треба гасити до світанку, поки півні не заспівають в третій раз. Люди, які цього не знають, одурівши від жадібності, кидаються у той вогонь спасати золото і згорають. Чорт хапає їх душі, а золото ховається знову в глибину на триста років.

Їхав якимось чумаком по тому шляху. В дорозі

його ніч застала. Враз перед ним загорівся вогонь і червоний когут почав кричати: «Горю! Гасіть!» Чумаки – люди бувалі, знають що треба робити. Почав він кидати по одній тарані, цілу мажу (чумацький дерев'яний віз) якої віз з Криму.

Спорожніла мажа, а чорт кричить. Почав з себе одяг на шматочки рвати і кидати в вогонь. Усе мало! Став чумак видирати з чуприни по волоску. Ще мало! У волів обскубав хвости. Нарешті заспівали треті півні. Чорт згорів, лише стовп чорного диму до неба піднявся. На шляху залишилась лежати велика купа золота. Господарем її став чумак голи-голісінький, лисий і воли без хвостів, але всі живі-здорові. Насипав чоловік повну мажу золота, ледве довів до дому, ще й не розвиднилося.

Товтри в зимовому вбранні.

Більшість медоборських лісів – грабово-дубові. Розширюються насадження хвойних: сосни, ялини, модрина. Поряд з цим звичайними є береза, клен, липа, ясен, в'яз, берест, явір. На сонячних узліссях росте багато фруктових дерев: черешні, яблуні, груші, які рясно родять. Різноманітний підлісок з терену, глоду, дерену, горобини, ліщини, ожини, суниць, різних грибів. З представників фауни водяться зайці, білки, лисиці, вепри, козулі, зустрічаються вовки, олені, лосі. Багато співочого птаства, неважко побачити дятла, одуда, яструба.

Товтра Збручевиця. Старий кар'єр

Ось який він казковий світ Подільських Товтр – Медоборів. Давайте помандруємо, любий читачу, гірськими просторами разом.

За шість кілометрів від древнього Кам'янця, ліворуч від траси на широкій рівнині величезна панорама цементного заводу, найбільшого на Україні. Сировиною для виготовлення цементу служить вапняк Подільських Товтр, який видобувають у Гуменецькому вапняково-черепашниковому кар'єрі. Поступово, рік за роком, змінюється

рельєф, зникають чудові красиви. Що ми залишимо своїм нащадкам – місячні пейзажі? Хоч, безумовно, цемент річ корисна! Автобус звертає з траси в старовинне с.Гуменці, яке розташоване в долині річки Мукша, притоки Дністра. Перша згадка про це село в історичних документах належить до 1493 р. Красзнавець краю С.Д. Бабишин зазначає, що назва села походить від того, що раніше скошений або зжятий хліб селяни звозили на панське гумно, тобто тік, де його м'яли (обмолочували) биками. Тож цей термін ліг в основу назви села.

Минаємо приватну агрофірму «Авіс», яка спеціалізується в розведенні домашньої птиці. Вздовж дороги від Гуменців до Привороття красуються темно-зеленими шапками сосни, росте багато шовковиці, молодий сад. Ліворуч в полі, мов вартові, височіють чотирма сірими горбами заповідні Вербецькі товтри «Чотири Кавалери», на зелених боках яких навесні милує око сон великий, горицвіт весняний, рідкісні види степових трав. Попереду невелике село Привороття, яке розмістилось на дні глибокої долини-чаші, біля плеса ставка та шумливої річечки Мукши. З усіх боків воно обмежене як вежами-велетнями, зеленими товтрами. Біля перших хат села, де дорога круто збігає у долину, розпочинаємо пішохідну частину подорожі. Ліворуч відходить стежка, яка траверсує схил товтри і виводить до старих штолень.

Стежка в'ється схилом г.Тес.

Але не поспішайте швидше здолати ці півтора кілометра, бо навкруги вражаючої краси краєвиди, від яких захоплює подих. Зупинимось, щоб роздивитись з майже стометрової висоти вузьку долину між товтрами Кармалюковою і Збручевицею, і тоненьку нитку Мукші, і вздовж русла сіру смужку дороги на с.Гуменці і далі до Кам'янець-Подільського – столиці краю і могутньої фортеці. І стає зрозумілим, чому село назване Привороттям. Ще й досі важливий рубіж, дорогу, шлях, що веде до значних оборонних, економічних центрів, називають ворітьми. Тож ворота – це організована прикордонна служба для охорони просік, доріг, яка виникла на підступах до Кам'янця на рубежі XV-XVI ст. Треба було добре знати, як використати ці місця, щоб уникати військових невдач, недарма військові вважали, що ворота – місце «твердо». На в'їзді у село колись стояв замок, прикрашений зображенням барана. Замок було споруджено з місцевого будівельного матеріалу – вапняку, між іншим, Турецький міст та багато ще чого у Кам'янці було в свій час побудовано з гуменецьких тесів. Кам'яниста вузька стежка біжить, обминаючи вапнякові брили, повітря насичене смолистим ароматом ялівця, туї, ялин, сосен, якими густо засаджені схили гори. Кущі барбарису колючими гілочками чіпляють за одягу. Восени, коли визрівають його кисленькі плоди, приємно поласувати червоними китицями і людям і птаству.

Вербецькі товтри.

Гарно на весні на горі Тес, серед сірого каміння першими зацвітають первоцвіти – на тендітних ліжках жовті дзвоники, влітку цвіте серед кущів неопалима купина – ясенць білий. Зупинимось ще... Перед Вами, як в панорамному кінофільмі пливе вся в кучерявому зеленому лісі-вбранні конусоподібна Карма-люкова гора, улюблениця туристів і відпочиваючих, її підніжжя прикрашене голубою петлею Мукші. Коли природа ще тільки прокидається, ще й

сніг не розтане, вона вся, як наречена, вбирається в білі квіти пролісків. Ось стежка вибігає на просторий майданчик перед входами у штольні. Але не зупиняється, вона дуже круто збирається з каменя на камінь, поміж кущів, на самий вершечок гори. Це маршрут для сміливців. Наверху Тес корона зі скель, а поодаль струнки сосни і сонце, і голубе безкрає небо, і

рідне місто на обрії, ближні села, як на долоні і відчуття, що ти птах і зараз розтанеш, зіллешся з цим безмежним простором.

Підземні ходи старої каменярні тягнуться в надра гори майже на 1,5 км. Висотою до 3 м, дуже розгалужені тунелі поволі вужчають до невисоких ходів-лазів і виводять до кінця розробки, так званого «105 пікету».

Товтра Тес. Старі штольні.

Мандрівка цим царством темряви і кажанів досить небезпечна але й захоплююча. Зараз в старих порожніх штольнях розводять на продаж печериці місцеві підприємці. Від штолень сосною посадкою спускаємось до ставків. А далі у гостини до овіяної легендами Кармалюкової гори. З криниці біля хати витягуємо цеберко

крижаної води, наливаємо в пляшки, знадобиться. Може з цієї криниці і Кармель – народний месник пив воду? Хто знає?

Зустрічає кам'яний Кармелюк усіх, хто бажає завітати у державний заказник «Кармалюкова гора». На вершину, від Мукши, веде безліч стежок і лісова вторована дорога, якою ми поволі підіймаємось в гору. Вітер розхитує верхів'я сторічних дерев, виспіває і, підштовхує в спину. Під ногами м'який покрив з опалого торішнього листя, десь під листям проростає чудодійне зілля-розрив-трава (Недотика звичайна), яку Устим завжди мав з собою, бо допомагала йому руйнувати залізні кайдани і тюремні ґрати. Народна пам'ять зберігає стародавню назву гори – Бложкове городище або Блажкове дворище. Хто був Блажко не відомо, може вождь племені чи атаман? Але людям здавна полюбилися ці місця. Під вершиною гори збереглися високі вали давньоруського городища XI-XIII ст., знайдено велике городище скіфського періоду VI-I-IV ст. до н.е. Пізніше гору називали Татовиною і тільки в XIX ст. вона дістала третю назву Кармалюкова. За народними переказами тут у 1812 р. переховувався Устим Кармалюк.

Державний заказник «Кармалюкова гора».

А чи переховувався? Відомий такий фольклорний переказ. Коли цікавились, чи насправді тут у Медоборах ховався Кармалюк? Можна було почути у відповідь: «Він не ховався. Навіщо йому було ховатися, коли він Кармалюк!» Постать уславленого ватажка цікавила Т.Г.Шевченка, який у 1846 р. під час роботи в експедиції по Волині і Поділлю побував в с.Вербка і Привороття. Він записував спогади людей, що добре знали Кармалюка, слухав легенди, пісні про народного героя.

Виходимо на велику галявину на вершині Кармалюкової гори. Край стежки стелеться барвінок, гудуть бджоли над квітучими кущами глоду, під старезними дубами зеленіє, запрошуючи перепочити, висока трава. Може саме під цими дубами з могутніми, вузлуватими гілками, сидів біля багаття Кармель з вірними товаришами, може звідси зненацька налітали вони на панські маєтки, мстили за кривди народні. Кажуть якщо прикласти вухо до стовбура дуба в тиху ніч, можна почути, як тужить, плаче дерево, розповідає як від зради загинув Устим. Понад два десятиліття з 1813 по 1835 рр. саме тільки ім'я Кармалюк наводило жах на панів. Любов до рідного краю, ненависть до багатіїв, дивовижна сила духу і незламність, допомагали йому витримати тюрми, тортури, заслання на вічну каторгу в Сибір. Він знову і знову

повертався до рідного краю і ще яскравіше палали панські фільварки, все відданішою була любов народна до свого волелюбного героя.

Кармелюкові гора зимою. Вид з г. Тес.

Існують документи, в яких з протокольною точністю зафіксовано конкретні деталі підлого вбивства Устима Кармалюка. У ніч з 9 на 10 жовтня Кармалюк збирався помститись поміщикові Волянському за всі кривди заподіяні селянам, готуючи напад на його маєток. Треба було зважити все до найменших дрібниць з кожним учасником задуманої справи, зокрема зустрітися з Юрком Самківом у селі Кориченці Шляхови в хаті Олени Процькової. Не підозрюючи, що в сінях і в кімнаті зачаїлись озброєні рушницями шляхтичі, Устим після опівночі постукав у вікно хати. Жінка відчинила двері, він переступив поріг і спитав тихо, чи прийшов Юрко. І зараз же почув за дверима підозрілий шурхіт. «Хто тут?» – насторожився Устим. «Вівці впустила на ніч» – заспокоїла господиня. Невідомо, чи повірив їй нічний гість. Усе вимірювалось ліченими секундами. Одразу ж по тих словах Олена відчинила двері до хати й Кар-малюк помітив під стіною якісь тіні. Блискавично вихопив пістоль, але вистрілити не встиг, в цю мить гримнув постріл з-за сінешніх дверей – шляхтич Рудковський випередив Устима... Так описує цю подію Бронислав Грищук в книзі «Поділля – колыско і доля». Народ не вірив у смерть Кармалюка і в час його наглої загибелі, й ще багато літ по тому. Народ чекав: ось-ось повернеться Кармель, гукне: «До зброї хлопці!».

Став в с. Привороття.

Люди склали безліч пісень, легенд про нього, рапсоди-лірники ходили по селах, містах та містечках співали про нього і в цих піснях вигадка переплелась з правдою.

«Коло Гуменців є гори Медобори. В одній горі – глибока печера. Раз в цій печері зібрав Кармалюк усіх своїх хлопців і сказав їм присягнутися, що будуть панам мстити за бідних людей. Коли хлопці дали таку клятву, Кармалюк зібрав у всіх хлопців ножі і посвятив їх, а потім закопав у тій печері. І сказав, що як буде людям зле жити, то нехай відкопають ті ножі – вони мають велику силу проти ворогів, бо освячені і ними Кармель за правду бився». Ніби чув тоді Кармель, що недовго лишилось йому по білим світі ходити. До печери Кармалюка по південному схилу з вершини гори веде крута стежка. Під скелями, в заростях грабини, ліщини, дерену, знаходиться низький вхід. Печера невелика, простягнута в глиб гори на 10-15 м в товщі сірих крупнозернистих вапняків і закінчується двома щілинами між важкими глибами скель. Ніби то раніше печера була така велика, що Устим міг на коні всередину заїхати.

«Ой, не лети, орлице, в той бік не лети, туди ходить Кармалюка напитись води. Лети, лети орлице, високо літай, ти ж того Кармеля у кривду не дай!»

На протилежному, північному боці галявини, виступає з землі висока урвиста скеля-уламок, до неї веде стежка серед дерену – це царство птахів, які полюбляють ласувати пристиглими на сонці, солодкими ягодами, від соку яких вся стежинка червона.

Висока скеля на г.Кармелюка.

Обережно робимо крок на вузьку вершину скелі і опиняємося над густим лісом, крізь дерева видно донизу розкидане поросле мохом каміння, поблискує на сонці де не де, поміж дерев, вода в Мукші, через долину - товтра Тес, де починалась наша мандрівка, червоні дахи санаторія «Лісова пісня».

Якщо Вам до вподоби мандрівки гірськими стежками та долинами Подільських Товтр, неодмінно побувайте на горі Городисько біля с.Колубаївці. Це найвища товтра Хмельниччини, вона здіймається на 362 м над рівниною моря.

Невеликий відрізок траси Кам'янець-Подільський-Хмельницький між с.Гуменцями і Колубаївцями красномовно називають «тещин язик». Машина долає круті підйоми і за перевалом звертає на дорогу, яка веде в с.Колубаївці. Перед селом ліворуч височіють дві товтри вкриті лісом – це Левкова і Безіменна, праворуч стоїть як воїн в шоломі скеляста товтра Лиса. Зупиняємось в центрі села, щоби оглянути Іоанно-Богословську церкву. Вона була побудована в 1821 р. на місці дерев'яної, більш давньої споруди.

Церква входить в перелік історико-архітектурних пам'яток, які знаходяться на території Національного природного парку «Подільські товтри». На півночі села чотири ставка на струмку, який тече через село і впадає в Мукшу.

Шумлять молоді сосни, віддзеркалюючись в зеленуватій воді. Береги ставків порослі густо татарзіллям, а в лісі під кленами, грабами, соснами вкриває зеленим килимом землю густо-густо хвощ. Біля греблі найближчого до села ставка є криниця, стежка до неї і все навколо теж в заростях хвоща, незвично високого і гарного. Через греблю йде дорога, перестрибує через струмок і далі заводить в ліс. Цією дорогою підіймаємось на вершину товтри Городисько. Лінія обрію поволі відкривається з усіх сторін і стає зрозуміло, що це вже і є найвища точка – 362 м над рівнем моря. Вершина товтри відкрита всім вітрам і майже рівна. Знизу то-втру підковою з півночі, сходу і заходу оточує густий ліс, на півдні – городи, сади с.Баришківці, Абрикосівка. Біля ґрунтової дороги, яка проходить вершиною, росте великий дуб-

одинак. В його тіні гарно відпочити. Вітер доносить гіркі запахи полину і віддалений гомін траси.

Вершина товтри Городисько біля с.Колубаївці.

В ті далекі часи, коли наші предки-слов'яни сповідували язичтво, вони вважали дуб символом могутності, священним деревом бога грому і блискавки Перуна.

В дубових гаях справлялись поганські культові обряди, приносилися жертви богам. Під розлогими шатрами древніх дубів проводилися народні віча, відбувалися князівські ради. Люди не зрубували старих дубів, бо вірили, що це може призвести до нещастя.

Панує в лісі хвоц.

Часто блискавки вражали лісових богатирів і вони загоралися яскравими смолоскипами на чорному тлі неба. А в душах людей виникав містичний страх і народжувалися фантастичні уявлення про дерево.

Цей дуб на вершині товтри, росте як спомин про минуле, про ті часи, коли тут існувало, жило своїм життям велике древньоруське городище.

Археологи припускають, що укріплення на вершині було споруджено древньоруським населенням краю на початку XI ст. і входило до складу Галицько-Волинського князівства. Це була військова фортеця, вона слугувала захистом від набігів орд печенігів і половців. Майданчик городища був круглим і з півночі захищений великим валом, який своїми кінцями впирався в скелясті і недоступні урвища. В 1898 р. подільський археолог Ю. Сіцинський обстежив цю пам'ятку, при розкопках було знайдено кераміку XII-XIII ст. фрагменти скляних браслетів і багато металевих виробів.

Від ставків, вулицями села, недалеко до зупинки автобуса на Кам'янець-Подільський. А казковий світ товтр живе своїм життям. Під сонцем, вітром, снігами думають гори свої думи. Люди, які мешкають тут, може з часом складуть нові легенди, казки і хтось, як ми, прийде сюди, долаючи кілометр за кілометром, щоб назавжди полюбити красу і мудрість Подільського краю.

Довідка.

Сезонність маршруту: квітень-жовтень.

Тривалість: 1 день.

Протяжність і спосіб пересування:

м.Кам'янець-Подільський –с.Привороття (15 км., автобусом);

-с.Привороття-Кармелюкова гора(2 км., пішки);

-Кармелюкова гора-с.Гуменці (4 км., пішки);

-с.Гуменці-с.Колубаївці(7 км.,автобусом);

-с.Колубаївці-м.Кам'янець-Подільський (11 км., автобусом).

Транспорт: рейсові автобуси чи заказні.

Став біля с.Колубаївці

